

KS. LECH KRÓL

 <https://orcid.org/0000-0002-7693-4614>

PATRIOTYZM W NAUCZANIU BŁ. BP. MICHAŁA KOZALA

Po zakończeniu I wojny światowej (1918 r.), gdy Polska odzyskała długo oczekiwaną niepodległość, patriotyzm jako wartość i postawę poddawano ostrej krytyce, a nawet napiętnowaniu. Tak czyniły środowiska masońsko-lewackie demonstrujące względem niego wyraźną niechęć, a nawet dezaprobatę.

W takich uwarunkowaniach żył i pracował ks. Michał Kozal, który w domu rodzinnym otrzymał solidną edukację patriotyczną, owocującą już w młodzieńczym życiu. Patriotyzm wpisał się więc głęboko w jego postawę kapłańską i w posługiwanie duszpasterskie, co znalazło swój wyraz w podejmowanym nauczaniu. W jego zakres wchodziły przemówienia wygłoszone z okazji różnych rocznic i świąt narodowych, jubileuszy, organizacji społeczno-patriotycznych, na powitanie żołnierzy powracających z I wojny światowej, na powitanie prezydenta Ignacego Mościckiego, kazania i konferencje formacyjne do kapłaństwa.

Zatem one wyznaczają strukturę treściową niniejszego artykułu. Nasza refleksja skupi się najpierw na pojęciu patriotyzmu i jego elementach konstytutywnych w nauczaniu Błogosławionego. Następnie zajmiemy się podstawami patriotyzmu, na których bazował, aby przejść, w trzecim paragrafie, do wychowania patriotycznego, które podejmował w pracy duszpasterskiej.

KS. LECH KRÓL (UMK) – dr hab. teologii duchowości chrześcijańskiej; prowadzi wykłady w Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z zakresu teologii duchowości. Autor książki *Charyzmat Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego* (Wrocław 2012) i wielu artykułów naukowych. Prezes Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku; redaktor „Studiów Włocławskich”. Spowiednik i kierownik duchowy zgromadzeń zakonnych; x.lechkrol@wp.pl.

1. Pojęcie patriotyzmu i jego elementy konstytutywne

Ks. Michał Kozal w posłudze nauczania nie podawał ani własnej definicji patriotyzmu, ani też nie posługiwał się pojęciami obiegowymi. Niemniej jednak, w świetle przepowiadania stnieje możliwość nakreślenia przyjmowanego przez niego pojęcia patriotyzmu.

Z analizy nauczania wynika, iż ks. Kozal identyfikował patriotyzm z ideałami zdrowego ducha polskiego i wartościami chrześcijańskimi. Zabiegał na przykład, aby młodzież, przyszłość Narodu polskiego, była w ich duchu kształtowana i nimi przesiąknięta. Ducha patriotyzmu ukazywał jako bezinteresowną służbę Ojczyźnie, przedkładaną nad osobiste cele, dla jej integralnego dobra, zwłaszcza „do przywrócenia wolnej, niepodległej Polski”¹. Takim duchem charakteryzowali się Polacy podczas zaborów².

Opierał go na fundamencie Kościoła, w którym Naród karmiąc się wiarą i mądrością Bożą odnajdywał swoją dziejową ostoję. Nawiązując do przeszłości, w której Ojczyzna zapisała się jako *Polonia semper fidelis*, podkreślał, że taką powinna być zawsze, ponieważ tylko katolicyzm gwarantuje jej szczęśliwą przyszłość. Jest tak, ponieważ jego zasady rozszerzają granice ludzkiego serca, a tym samym rozszerzają granice państwa. Wiarygodny członek Kościoła jest jednocześnie użytecznym i oddanym obywatelem społeczeństwa, narodu i świata³.

Zatem wizja patriotyzmu w nauczaniu Błogosławionego nie ma nic wspólnego z nacjonalizmem. Taka jest logika wynikająca z przyjętej przez niego opcji patriotyzmu. Inaczej być nie może. Kościół był dla niego fundamentem bezgranicznego poświęcenia i ofiarności na rzecz obiektywnego dobra Ojczyzny⁴.

¹ M. Kozal, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, [Gniezno, 6 VI] 1937, w: *Pisma bł. biskupa Michała Kozala. Kazania, nauki pasyjne i rekolekcyjne, przemówienia* [Pisma 2], red. I. Tomczak, K. Rulka, G. Sztandera, Włocławek 2019, s. 857.

² Por. tenże, *15-lecie Sodalicji [w Inowrocławiu]*, Inowrocław, [3 V] 1936, w: *Pisma 2*, s. 945–946.

³ Por. tenże, *Na 3 maja* [1], [Pobiedziska, 3 V 1919–1920], w: *Pisma 2*, s. 889–890; tenże, *Mowa przy zawiązaniu Ligi Katolickiej w Krostkowie*, [Krostkovo, 24 X 1920], w: *Pisma 2*, s. 895; tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białosłwiu*, [Krostkovo, 4 I 1921], w: *Pisma 2*, s. 902–903; tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, [Brak miejsca, 11 XI 1928], w: *Pisma 2*, s. 936.

⁴ Por. tenże, *[Powitanie gości na przedstawieniu o powstaniu styczniowym]* [Pobiedziska, I 1920], w: *Pisma 2*, s. 892–893; tenże, *Słowo wstępne na akademii ku czci ks. Piotra Skargi*, [Gniezno, 15 XII 1936], w: *Pisma 2*, s. 949.

Tak prezentowana opcja ma charakter integralny, co wyrażał słowami zawołania „Sokoła”⁵, jednej z organizacji patriotycznych. W oparciu o jej motto: „W zdrowym ciele zdrowy duch”⁶, akcentował słuszność podporządkowywania doczesnych celów wyższym ideałom i trwałym wartościom. Promowanej kulturze fizycznej przyznawał słuszność pod warunkiem, że będzie podporządkowywana procesowi kształtowania ducha polskiego i chrześcijańskiego zarazem.⁷ Na tej zasadzie propagował realizację celów wychowania fizycznego, ale „w ścisłym oparciu o niewzruszone zasady mądrości Chrystusowej”⁸.

Zatem patriotyzm identyfikował z zasadami nauczania chrześcijańskiego. Pewną inspiracją była dla Błogosławionego Księga Przysłów (4, 13). Jej autor natchniony niejako przynagla ludzi dobrej woli do respektowania mądrej zasady życiowej: „Trzymaj się nauki, nie puszczaj jej, strzeż jej, bo ona jest żywotem twoim”. Jej realizacja, jak podkreślał ks. M. Kozal, inspiruje, aby głębiej „wniknąć w świat ducha i ukochać wielkie, święte ideały”⁹.

Tak więc patriotyzm, w jego rozumieniu, jest postawą wnoszącą ideały narodowe i wartości chrześcijańskie, wraz z bogactwem ludzkiego ducha, we wszystkie wymiary życia społecznego, politycznego i kulturalnego¹⁰.

Zatem nie wystarczy, jak uczył, dysponowanie zdrowym ciałem, ponieważ nie stanowi ono kryterium jakości ducha ludzkiego. Kondycja cielesna, choćby wysokich standardów, bez walorów umysłowych i moralno-duchowych nie ma wartości. Moc patriotyzmu upatrywał w czystości ducha ludzkiego i w ofiarnej miłości nadprzyrodzonej. Człowiek ukształ-

⁵ Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” – pionierska organizacja wychowania fizycznego i sportu w Polsce. Najstarsze polskie towarzystwo gimnastyczne, które przyczyniało się m.in. do popularyzacji gimnastyki w społeczeństwie polskim, powstania wielu klubów sportowych i Związku Harcerstwa Polskiego. „Sokół” działał w okresie zaborów, po odzyskaniu niepodległości i w całym okresie międzywojennym XX w. Jednym z celów towarzystwa – zgodnie z ideałami jego twórców – było również podtrzymywanie i rozwijanie świadomości narodowej oraz postaw obywatelskich. W okresie zaborów pełnił również funkcję zakamuflowanego przed władzami zakazanego symbolu narodowego Polaków, Orła białego.

⁶ Kozal, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 856.

⁷ Por. tamże, s. 856–857.

⁸ Tamże, s. 857.

⁹ M. Kozal, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie*, [Krotoszyn, 25 XI 1936], w: *Pisma 2*, s. 852.

¹⁰ Por. tenże, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 859.

towany w jej duchu wnosi trwałe i obiektywne wartości zarówno w życie chrześcijańskie, jak i społeczno-państwowe¹¹.

Priorytetową zasadą patriotyzmu była dla niego między innymi wierność poznany i przyjęty ideałom i wartościom. Wówczas, jak uczył, wymiar cielesny będzie podporządkowywał się sferze zdrowego ducha ludzkiego¹². Był przekonany, że wrogom Ojczyzny i Kościoła oprze się tylko tak ukształtowane społeczeństwo, czyli posiadające w sobie ducha polskiego i katolickiego. Uzasadnieniem tej formuły była bardzo trudna przeszłość zaborcza, w której „Gorące, [...] serce polskie nie pozwoliło stłumić się w zapale swoim”¹³.

W takich uwarunkowaniach młodzież polska ochoczo podejmowała, w ramach edukacji szkolnej, zarówno formację intelektualną, jak i starania o pogłębianie i rozwój władz umysłowych. Jedyną motywacją takiego zaangażowania była wierność i bezinteresowna służba Ojczyźnie, w duchu trwałych ideałów. Wpisywał je w pojęcie patriotyzmu owocującego bohaterskimi postawami i gorliwą działalnością na rzecz Ojczyzny, jej suwerenności oraz świętych i niekwestionowanych wartości¹⁴.

Bł. bp Michał Kozal podejmowane nauczanie w tej materii umacniał świadectwem osobistego doświadczenia. Najpierw ukazywał pozytywną rolę niemieckich budzących „w nas umiłowanie piękna, ukochanie rzetelnej, bezinteresownej pracy w myśl słów Goethego: Czyn jest wszystkim, niczym sława”¹⁵. Drugi jego człon ma charakter świadectwa o młodzieży tamtego czasu: „a myśmy sięgali do najgłębszych pokładów religijnych i narodowych, aby uzupełnić to, czego niemiecka szkoła dać nie mogła”¹⁶.

To zaś dokonywało się w kręgu domów rodzinnych oraz w tajnych organizacjach, jak np. Towarzystwo Przyjaciół Tomasza Zana. W nich, jak uczył, inicjowano i kształtowano świadomość ducha patriotycznego

¹¹ Por. tenże, *Na dziesięciolecie Sodalitacji Mariańskiej w Trzemesznie*, [Trzemeszno, 3 V 1938], w: *Pisma 2*, s. 876.

¹² Por. tenże, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 858.

¹³ Tenże, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie*, s. 852.

¹⁴ Por. tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białosłiwiu*, s. 902; tenże, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 859; tenże, *Na 3 maja [3], Wykład wygłoszony w Białosłiwiu 1 V [19]22*, w: *Pisma 2*, s. 917–921.

¹⁵ Tenże, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie*, s. 852.

¹⁶ Tamże.

i wynikających zeń obowiązków. Przywołując zmarłych absolwentów swojej szkoły krotoszyńskiej uczył, że „odeszli, by wziąć zapłatę wiekustą za swoją pracę uczciwą i trud rzetelny w służbie świętych ideałów narodowych i religijnych”¹⁷.

Ponieważ wiara ewangeliczna wprowadza w życie ludzkie i w przestrzeń poznawanej prawdy światło Objawienia Bożego, dlatego „Chrystus staje się dla nas «drogą, prawdą i życiem» [por. J 14, 6]”¹⁸. Zatem taką wiarę trzeba wносить we wszystkie wymiary życia narodowego i w „najdalsze zakątki naszego Państwa”¹⁹.

Według ks. Michała Kozala kolejnym elementem patriotyzmu jest obrona prawdy, kultury przyrodzonej i chrześcijańskiej. Tak kształtowany patriotyzm toruje drogę do przekazywania młodemu pokoleniu Polski wartości zarówno kulturalnych, jak i katolickich. Zdrowy duch patriotyzmu z natury swojej przelewa się wtedy na środowisko, w którym się żyje²⁰. W sytuacjach zaś koniecznych uzdalnia do oddania nawet życia w obronie prawdy i granic Ojczyzny²¹.

Jeśli więc kultura fizyczna nie jest związana z Ewangelią, nie służy duchowi człowieka, staje się szkodliwa, a nawet zgubna. Rozwój fizyczny i towarzyszący mu rozwój duchowy jest właściwym procesem kształtowania ducha zdrowego patriotyzmu. Na tej podstawie dostrzegał ks. Kozal konieczną potrzebę wychowania patriotycznego społeczeństwa polskiego²².

Tak rozumiany patriotyzm sytuował na konkretnych pryncypiach. Był przekonany, że wtedy jest wiarygodny i tylko taki będzie owocował w społeczeństwie dojrzałymi postawami patriotyczno-chrześcijańskimi.

2. Podstawy patriotyzmu

Fundamentem wiarygodnego patriotyzmu, w opcji ks. M. Kozala, jest wiara nadprzyrodzona, rozumiana w kategoriach dojrzałości chrześcijańskiej. Jej duch, jak uczył, dochodził do głosu w bolesnych doświadczeniach narodowych. Ponieważ mierzy się ona postawą chrześcijańskiej nadziei, dlatego, jako Naród „wierzyliśmy, że kiedyś Bóg nad nami się zlituje”²³.

¹⁷ Tamże, s. 853.

¹⁸ Tamże, s. 853–854.

¹⁹ Tamże, s. 854.

²⁰ Por. Kozal, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 859.

²¹ Por. tamże, s. 858–859.

²² Por. tamże, s. 859–860.

²³ Kozal, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białostliwiu*, s. 902.

Polacy długo wyczekując wyzwolenia Ojczyzny mieli „nadzieję wbrew wszelkiej nadziei” [...], aż „zwycięzcy ogłosili «wolną, nieodległą Polskę»”²⁴.

Liczne wydarzenia historyczne okresu zaborów stanowią „Najlepsze [...] dowody, jak ściśle sprawa ojczyzny z uczuciami religijnymi jest złączona”²⁵. Priorytetową rolę wiary ukazywał od początku pracy duszpasterskiej, która zbiegła się z odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Ten czas był bardzo trudnym doświadczeniem, ponieważ „nasza ojczyzna biedna, z grobu wyszła i prawie z niemocy upada, trzeba ją podeprzeć i poratować, żeby do sił przyjść [...] mogła”²⁶. Mimo to wyrażał przekonanie, że pewną drogą ku temu jest chrześcijańska wiara żywa i głęboka. Mówił: „Mnie się zdaje, że [...] nam jednej rzeczy potrzeba: potrzeba wiary, a skoro będzie wiara głęboka w sercach naszych, nie taka wiara, co tylko na ustach jest, ale wiara czynna, szczerą, która przerabia serce i je uszlachetnia, to od razu wszystko inne samo się znajdzie”²⁷.

W tym kontekście nasuwa się pytanie, dlaczego wiara była w opcji myślowej ks. Kozala podstawą patriotyzmu? Pewnie dlatego, ponieważ ów dar odnosił do Osoby Boga i był przekonany, że tylko w tej relacji rodzi się prawdziwa miłość, owocująca między innymi zdrowym patriotyzmem. Na tej więc podstawie przekonywał, że „sprawa miłości Ojczyzny jak najściślej jest związana z miłością Boga samego, bo jak Bóg w serca nasze wlał przywiązanie do ojca i matki, tak i ojczyznę miłować kazał”²⁸ (por. Ps 137(136), 5–6). Ideałem zaś takiego ducha patriotyzmu jest miłość Jezusa Chrystusa do Jego ziemskiej ojczyzny. Dlatego Błogosławiony był przekonany, „że kto kocha Boga, i ojczyznę kochać musi”²⁹. Uczył, że „ze źródła wiary miłość ojczyzny z konieczności wytrysnąć musi”³⁰. Czynna miłość ojczyzny, i dobra ogółu, jest najważniejszą cnotą, którą realizuje się w postawie wiarygodnego patriotyzmu. Miłość ta domaga się takiej

²⁴ Tamże; Kozal, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 935–936.

²⁵ Tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białostliwii*, s. 901; tenże, *Na 3 maja [2]*, [Krostkowo, 3 V 1921], *Siernieczek*, [3 V 19]27, w: *Pisma 2*, s. 914; tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 934–935.

²⁶ Tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białostliwii*, s. 902.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 901; por. Kozal, *Przemówienie z okazji uroczystości szkolnej na „Górny Śląsk”*, [Krostkowo, 1 III 1921], w: *Pisma 2*, s. 908–909.

²⁹ Tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białostliwii*, s. 901; por. tenże, *Na 3 maja [3]*. *Wykład wygłoszony w Białostliwii*, s. 920.

³⁰ Tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białostliwii*, s. 902; por. tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 936–937.

samej miłości ku wszystkim bez wyjątku jej obywatelom. Ona zaś powinna być „być gorąca i płomienna”³¹.

Zatem akcentował organiczną więź między wiarą a miłością, której „podstawą nieodzowną jest cnota, a [...] cnota prawdziwa bez wiary być nie może”³². Na pierwszym więc miejscu stawiał wiarę żywą, ponieważ z niej, jak ze źródła wyrastają postawy ewangeliczne owocujące czynami dojrzałej miłości, także wobec ojczyzny³³.

Takiej to postawy domaga się, według ks. Kozala, zarówno dobro Kościoła, jak i dobro całego Narodu³⁴. Był przekonany, i tak uczył, że tylko ten jest dobrym obywatelem ojczyzny, kto Bogu dobrze służy³⁵. Dobry obywatel to wiarygodny patriota troszczący się o dobro państwa i dążący do naprawy Rzeczypospolitej. Taki patriota jest dobrym obywatelem (*civis bonus*).

Ducha zaś takiego patriotyzmu kształtuje Kościół katolicki, a czyni tak od czasu chrztu Polski³⁶. Dlatego ks. Kozal, w aspekcie minionych dziejów Polski, ukazywał też rolę Stolicy Apostolskiej, jaką pełniła i nadal pełni wobec naszej i każdej ziemskiej ojczyzny. Papieże, jak podkreślał ks. Kozal, troszczyli się nie tylko o obronę prawd objawionych, ale także wszystkich państw świata i narodów. Wśród nich „nasz naród polski szczególnej doznawał opieki”³⁷. Stamtąd bowiem otrzymał prawdy wiary, a z nimi skarb kultury i cywilizacji zachodniej. Dlatego przywoływał m.in. słowa wieszczki narodowej, Adama Mickiewicza, który podkreślał, „że życie naszego narodu wspierało się wyłącznie na Kościele katolickim; od chrztu Mieczysława”³⁸.

Kościół niewątpliwie wniósł bardzo bogaty wkład w wieloraki rozwój i kształt naszego Narodu. Dlatego Błogosławiony przynaglał, aby społeczeństwo z przekonaniem realizowało wskazania papieża, ponieważ „na

³¹ Tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białoliwii*, s. 902.

³² Tamże.

³³ Por. Kozal, *Przemówienie z okazji uroczystości szkolnej na „Górny Śląsk”*, s. 909; tenże, *Na II niedzielę po Trzech Królach [Szczęśliwe małżeństwo]*, [Brak miejsca i daty], w: *Pisma 2*, s. 86.

³⁴ Por. tenże, [Na uroczystą Komunię świętą towarzystwa robotniczego], [Krostkowo, 1921], w: *Pisma 2*, s. 911.

³⁵ Por. tenże, *Na 3 Maja [3]*, s. 920.

³⁶ Por. tenże, *15-lecie Sodalicji [w Inowrocławiu]*, s. 945–946.

³⁷ Tenże, [V niedziela po Trzech Królach], *Czym papieżstwo dla świata – w II rocznicę koronacji Piusa XI*, w: *Pisma 2*, s. 473.

³⁸ Tamże; por. M. Kozal, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, [Bydgoszcz, 5 III 1927], w: *Pisma 2*, s. 831–834.

tej skale [...] są najcenniejsze skarby wiary i moralności, a równocześnie i skarby narodowe³⁹. Zatem Ojczyzna w Kościele ma mocne oparcie i żywe źródło odrodzenia⁴⁰. Jemu zależy, aby wartości narodowe i chrześcijańskie, stanowiące strukturalną treść patriotyzmu, były wnoszone w przestrzeń życia państwowego i publicznego. Jego misja rozbudza w społeczeństwie wiarę żywą, kształtującą żywą relację z Bogiem, z Kościołem i ze wszystkimi ludźmi. Od niej zaś, jak uczył ks. Kozal, zależy dobry i odpowiedzialny stosunek do ojczyzny⁴¹.

Zatem Kościół wychowuje „godnych obywateli Bogu na chwałę, a Ojczyźnie na pożytek”⁴². I spełni tę misję w każdym okresie dziejów, pod warunkiem, że znajdzie „rozumienie i poparcie w jak najszerzych kołach”, [wówczas] „będzie mógł użyć swego wpływu nadprzyrodzonego do opanowania zgubnych prądów”⁴³. Jest to możliwe, o ile Polacy dolożą wszelkich starań, aby ich życie opierało się na trwałych zasadach wiary i z nich wyrastało. Kościołowi chodzi o najświętszą sprawę, której syntezę nakreślił, przywoływany przez ks. Kozala, Stanisław Szczepanowski: „Polska jako naród jest katolicką i nadal będzie katolicką, albo jej nie będzie”⁴⁴.

Dlatego ks. M. Kozal w pracy duszpasterskiej koncentrował się na moralnej konstrukcji człowieka, będącej podstawą patriotyzmu. Uważał ją za wiarygodny kanon wychowania patriotycznego.

Kształtowany na fundamencie wartości status moralny owocuje bezinteresownością, heroizmem i oddaniem. Wartości te, jak wszystkie cnoty życia chrześcijańsko-społecznego, stanowią istotną składnię patriotyzmu. W nim, jak uczył ks. Kozal, nie szuka się korzyści, tytułów, godności, przywilejów czy odznaczeń. Jego jedynym celem jest tylko dobro ojczyzny, a więc dobro całego społeczeństwa i każdego obywatela. Zatem

³⁹ Tenże, [V niedziela po Trzech Królach]. *Czym papieżstwo dla świata*, s. 473–474; tenże, *Na 3 maja* [2], s. 915–917.

⁴⁰ Por. tenże, *Polskę uratuje małżeństwo katolickie*, Gniezno [przed 16 II 1928], w: *Pisma 2*, s. 639; tenże, *Przywitanie żołnierzy w Krostkowie*, [Krostkowo, 30 I 1921], w: *Pisma 2*, s. 906; tenże, *Na powitanie [pielgrzymów do grobu św. Wojciecha]*, [Gniezno, 26 IV 1936], w: *Pisma 2*, s. 939–941.

⁴¹ Por. tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 936; tenże, *15-lecie Sodalicii [w Inowrocławiu]*, s. 945.

⁴² Tenże, *Na 3 Maja* [3], s. 921.

⁴³ Tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 834; por. tenże, *Na 3 maja* [2], s. 914–917.

⁴⁴ Tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 833; por. tenże, *Na 3 maja* [2], s. 916–917.

sprawy osobiste podporządkowuje celowi nadrzędnemu⁴⁵. Nie szuka ani popularności, ani prywaty, ani też nikomu w tym celu nie schlebia.

Takim patriotą staje się obywatel posiadający bogactwo cnót nadprzyrodzonych i moralnych, a wśród nich społecznych. Bez dobrego i cnotliwego serca miłość do ojczyzny jest nieprawdziwa⁴⁶. Zatem nie dziwi, że ks. Kozal bardzo akcentował moralną konstrukcję człowieka, ponieważ była dla niego kryterium wiarygodności autentycznego patriotyzmu.

Kolejną podstawą patriotyzmu była dla ks. Kozala zdrowa duchowo-moralnie rodzina chrześcijańska, żyjąca nadprzyrodzoną treścią sakramentu małżeństwa⁴⁷. Od jej jakości moralno-religijnej „zależy żywotność i ciężna społeczność”⁴⁸. W niej szczególną rolę przypisywał niewiastom, które w przeszłości pełniły w tym względzie wyjątkową rolę. Mężczyźni zazwyczaj w czasie zaborów brali udział w powstaniach albo przebywali na przymusowych zsyłkach⁴⁹. Był też przekonany, że także w wolnej Polsce „niewiasta pielęgnować powinna wewnętrzne wartości i jako kapłanka stać na straży ogniska domowego”⁵⁰. Dlatego też w pracy parafialnej angażował się w ich formację.

3. Wychowanie patriotyczne

Na podstawie zachowanych rękopisów poznajemy bł. bp Michała Kozala jako gorliwego pedagoga, zaangażowanego w wychowanie patriotyczne. Takie zresztą sam otrzymał w domu rodzinnym i w organizacjach patriotycznych.

W strukturze treściowej źródeł odnajdujemy metodologię podejmowanego wychowania. Tworzą ją następujące elementy: jasno określony cel wychowania, środowiska wychowywania i środki, jakie proponował w wychowaniu i jakimi sam się posługiwał⁵¹. Zwracał uwagę na miejsca

⁴⁵ Por. tenże, *Powitanie żołnierzy, którzy z wojny wrócili*, [Pobiedziska,] 11 [1919], w: *Pisma 2*, s. 884–885.

⁴⁶ Por. tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 936.

⁴⁷ Por. tenże, *Na uroczystość Rodziny Świętej*. [Posłannictwo rodziny chrześcijańskiej], Żegiestów, napisałem 7 I [19]33 od 10.15–12.25, w: *Pisma 2*, s. 81.

⁴⁸ Tamże; por. Kozal, *Polskę uratuje małżeństwo katolickie*, s. 635–639.

⁴⁹ Por. tenże, *Na uroczystość Rodziny Świętej*, s. 82–83.

⁵⁰ Tenże, *Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, s. 859; por. tenże, [XVI niedziela po Zielonych Świątkach] [O godności kobiety], [Bydgoszcz, 9 IX 1923, w: *Pisma 2*, s. 520–526.

⁵¹ Por. tenże, *Przemówienie na wiecu w Białosłiwu. W sprawie Ligi Katolickiej*, [Białosłiwie, 5 XIII 1920], w: *Pisma 2*, s. 898–900; tenże, *Poświęcenie szkoły w Dębówku [Nowym]*, [Dębówko Nowe, 15 II 1921] w: *Pisma 2*, s. 907–908.

jego realizacji: rodzinę, Kościół i szkołę. Podkreślał, że to one przede wszystkim mają być środowiskami kształtowania prawego sumienia osoby ludzkiej, rodzin, społeczeństwa i świata⁵².

Sumienia, jak uczył, nie da się zabić, można je tylko zagłuszyć. Tylko prawe sumienie, jako głos zobowiązujący, uzdalnia do rozpoznania i odrzucania każdej formy zła, wybierania tego, co jest rzeczywiście dobre, akceptowania cnót i postępowania według ich zasad. Ponieważ jest kręgosłupem konstrukcji moralno-duchowej człowieka, dlatego domaga się kształtowania według nadprzyrodzonych wartości i wiarygodnych ideałów. W taki sposób uzdalnia do wnikania w świat chrześcijańsko-moralnych prawd, które inspirują do angażowania się na rzecz dobra Kościoła i Ojczyzny⁵³. Odrodzenie świata, jak uczył ks. Kozal, rozpoczyna się od wychowania sumienia. Tylko ono, i takie, zmierza ku temu „by dusza narodu była zdrowa”⁵⁴. Dlatego przywoływał słowa znanego wieszczki narodowego Z. Krasińskiego: „Niczym Sybir – niczym knuty, [...] Lecz narodu duch zatruty – To dopiero bólów ból”⁵⁵.

Ks. M. Kozal w wychowaniu rzeczywiście podejmował wysiłek na rzecz kształtowania sumienia, ponieważ od niego zależy proces poznawania i akceptowania obiektywnych wartości i trwałych ideałów. Tylko wtedy społeczeństwo w ich duchu będzie owocnie służyło ojczyźnie. Nawijając do osobistych doświadczeń krotoszyńskiej szkoły, podkreślał, że „w parze ze zdobywaniem potrzebnych wiadomości, [...] z pogłębianiem i rozszerzaniem władz umysłowych szło staranie, aby w służbie ideałów znaleźć szczęście osobiste i szczęście ogółu”⁵⁶.

Jako obserwator ówczesnych fenomenów społeczno-politycznych widział pogłębiający się proces dewaluacji obowiązujących wartości i ideałów⁵⁷. Już wtedy przybierał on próby siłowej manifestacji o charakterze typowej anarchii. Rozeznane fenomeny klasyfikował jednoznacznie,

⁵² Por. tenże, *Kazanie wygłoszone na 25-lecie Sodalitacji Mariańskiej w Gnieźnie. O sumieniu*, [Gniezno, brak daty], w: *Pisma* 2, s. 879–880.

⁵³ Por. tamże, s. 878–882; Kozal, [Powitanie gości na przedstawieniu o powstaniu styczniowym], s. 891; tenże, [Na uroczystą Komunię świętą towarzystwa robotniczego], s. 912.

⁵⁴ Tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 833.

⁵⁵ Za tamże.

⁵⁶ Kozal, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie*, s. 852.

⁵⁷ Por. tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 834; tenże, *Na II niedzielę po Trzech Królach* [Szczęśliwe mał-

nazywając je po imieniu: „Dziś ze Wschodu i Zachodu płyną fale czerwonego pogaństwa, a na tych falach zarazki, co osłabiać poczynają tężyzną duszy polskiej. Zanika poszanowanie autorytetu, zanika świadomość pełnej odpowiedzialności za każdy czyn [...], a co najgorsza rozbudza się jakiś niepojęty szal dzikich [...] zabaw i tańców, by podciąć kwiat narodu, młodzież jego”⁵⁸.

Dlatego też z całym oddaniem zajmował się procesem patriotycznego wychowywania. Próbował kształtować w nim „prawdziwych bojowników prawdy”, obrońców „zdobyczy kultury przyrodzonej i chrześcijańskiej”. Był przekonany, że Polska w tym okresie dziejów potrzebuje takich obywateli. Tylko tacy będą, w najpozytywniejszym tego słowa znaczeniu, „na usługach Kościoła i Państwa, jako ludzie, [...] pomni [...] swej godności osobistej i jeśli potrzeba, potrafią życie poświęcić dla prawdy – *vitam impendere vero*, a przyszłym pokoleniom przekażą kulturalne i katolickie wartości bez uszczerbku”⁵⁹. Nic więc dziwnego, iż z ogromną gorliwością kształtował ducha rozumienia i poparcia dla Kościoła, ponieważ, jak uczył, z Nim można owocnie przeciwdziałać zgubnym ideologiom⁶⁰. Kościół bowiem „dał [...] narodowi polskiemu w ciągu 1000-lecia jego istnienia wszystko, co mu tylko mógł dać”⁶¹. Był zawsze wierny Polsce, i to we wszystkich historycznych jej uwarunkowaniach. W nich chronił ją od rozpacz, budził nadzieję zwycięstwa i stawał w jej obronie.

Ponieważ niezastąpioną i podstawową instytucją wychowawczą była dla ks. Kozala także rodzina chrześcijańska, dlatego otaczał ją szczególną troską duszpasterską. Tylko w jej przestrzeni może urzeczywistnić się proces integralnego wychowania⁶². Jej rola w tym wymiarze jest podstawowa i niezastąpiona. Dlatego przywoływał Stanisława Staszica,

żeństwo], s. 85; tenże, [Na Ofiarowanie Pańskie] Kazanie o abstynencji, [Gniezno, 2 II 1937], w: *Pisma 2*, s. 90–96; tenże, *Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, s. 935–936.

⁵⁸ Tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 834; por. tenże, [Na uroczystą Komunię świętą towarzystwa robotniczego], s. 911; tenże, *Na 3 maja* [3]. *Wykład wygłoszony w Białosłiwu*, s. 921; tenże, *Na III [niedzielę] Adwentu. O pijaństwie*, [Krostkowo], 17 XII [19]22, w: *Pisma 2*, s. 21–25.

⁵⁹ Tenże, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie*, s. 854; por. tenże, *Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda*, s. 834.

⁶⁰ Por. tamże.

⁶¹ Tamże, s. 832.

⁶² Por. Kozal, *Na uroczystość Rodziny Świętej*, s. 81–85; tenże, *Polskę uratuje małżeństwo katolickie*, s. 636.

przekonującego, „że taką będzie przyszłość ojczyzny, jakiej jej synów chowanie”⁶³. Poziom zaś moralno-duchowy rodziny, jak uczył, spełnia pierwszoplanową funkcję wychowawczą, przyczyniającą się do odradzania Kościoła, ojczyzny i świata. W tej misji wspierają ją, i muszą nadal wspierać, zarówno Kościół, jak i szkoła.

W edukacji szkolnej priorytetową rolę sprowadzał do uprawiania i przekazywania zdrowej nauki. Tylko taka wprowadza do wnętrza ludzi światło, a wtedy ich „duch [...] nie pozwala się przewartościować”⁶⁴. Akcentował w niej rolę nauk świeckich, które same w sobie nie wystarczają, jak i nadprzyrodzoną wiedzę wiary chrześcijańskiej⁶⁵. Młodych przekonywał, że „trzeba się uczyć dla życia, dla siebie, dla narodu i Kościoła, [...], żeby wiedzieć i móc kiedyś pracować dla ogółu”⁶⁶. Wówczas, tak kształtowany patriotyzm, „jako iskra Boża Boże siły w świat wprowadza i ludzkość ku wiekuistym, Bożym celom wiedzie”⁶⁷.

Nauczycieli zaś uwrażliwiał, aby młode pokolenie było wychowywane do rzetelnej i systematycznej nauki, sumiennej pracy, bezinteresowności, poświęcenia, odpowiedzialności, a także niezbędnej ascezy⁶⁸.

W pracy wychowawczej ks. Kozal posługiwał się różnymi środkami oddziaływania pedagogicznego. Na pierwszym miejscu była to postępa słowa, a z nią łączyło się świadectwo jego życia i osobiste zaangażowanie patriotyczne. Proces wychowania patriotycznego realizował zwłaszcza z okazji rocznic patriotycznych i szkolnych, różnych organizacji i wydarzeń okolicznościowych. Bazując zaś na Konstytucji 3 Maja, jak na świadectwie i nauczaniu wieszczów czy bohaterów narodowych, rozbudzał i podtrzymywał ideały narodowe i religijne⁶⁹. Całokształt tego wychowywania

⁶³ Tamże, s. 639; por. tenże, *Na II niedzielę po Trzech Królach [Szczęśliwe małżeństwo]*, s. 85–90.

⁶⁴ Tenże, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołtąja w Krotoszynie*, s. 853.

⁶⁵ Por. tamże.

⁶⁶ Tenże, *Na IV [niedzielę] po [Zielonych] Świątkach. O obowiązku*, [Bydgoszcz, brak daty], w: *Pisma 2*, s. 518.

⁶⁷ Tenże, *Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołtąja w Krotoszynie*, s. 853.

⁶⁸ Por. tenże, *Powitanie żołnierzy, którzy z wojny wrócili*, s. 886; tenże, *Mowa przy zawiązaniu Ligi Katolickiej w Krostkowie*, s. 894–897; tenże, *Na Septuagesimę [Praca]*, [Pobiedziska, 1919], w: *Pisma 2*, s. 96–101.

⁶⁹ Por. tenże, *[Powitanie prezydenta Ignacego Mościckiego w Bydgoszczy]*, [Bydgoszcz, 31 VII 1927], w: *Pisma 2*, s. 930–934; tenże, *[XVI niedziela po Zielonych Świątkach] [O godności kobiety]*, s. 520; tenże, *Na 4 I [19]21 z okazji powstania w Białoliwii*, s. 902.

sprowadzał do „całkowitego zrealizowania treści, zamkniętych w słowach: *totus homo et totus christianus*”⁷⁰.

Takie wychowanie, jak uczył, integruje wszystkie grupy społeczne. Kształtuje w społeczeństwie miłość wzajemną, wychowuje do jedności i poszanowania każdego człowieka, władzy i każdej partii politycznej. Tak więc staje się wspólnym procesem budowania domu ojczyzstego dla wszystkich obywateli.

W takim też duchu wychowywał alumnów seminarium gnieźnieńskiego. Zasadniczym celem tej pracy była troska, aby w pracy kapłańskiej realizowali „swoją polską misję dziejową w odniesieniu do chrześcijaństwa”⁷¹. Ponieważ prezbiterzy z natury sakramentu kapłaństwa mają być wśród ludu, dlatego ich praca, jako integralna służba całemu społeczeństwu, powinna też obejmować wszystkie potrzeby ojczyzny⁷². Wzór takiego posługiwania ukazywał im, między innymi, w życiu i w działalności św. Wojciecha i św. Andrzeja Boboli⁷³.

Z pewnością ks. Michał Kozal dla wielu z nich był już wtedy wzorem i ideałem prezbitera, wiernego Kościołowi i oddanego Ojczyźnie patriotą. Z takim więc usposobieniem ducha angażował się w proces wychowania patriotycznego ówczesnego społeczeństwa.

Stąd też tytuł, jakim Kościół go obdarował w litanii ku jego czci: „promieniający szczerą miłością Ojczyzny” jest w pełni uzasadniony.

* * *

W nauczaniu bł. bp. Michała Kozala na temat patriotyzmu widać jednoznacznie, że identyfikował go z ideałami narodowymi, państwowymi i wartościami chrześcijańskimi, opartymi na nauczaniu Kościoła. Jako cnota miłości Ojczyzny jest on, jak uczył, przedmiotem edukacji: Kościoła, szkoły i rodziny. W niej zaś centralną kwestią było kształtowanie sumienia.

W przepowiadaniu Błogosławionego znajdujemy też pewną odpowiedź na pytanie: dlaczego ostrze ideologii masońsko-lewackich, w jego czasach, jak i obecnie po 100 latach odzyskanej niepodległo-

⁷⁰ Tenże, *15-lecie Sodalicii [w Inowrocławiu]*, s. 946.

⁷¹ Tenże, [*Św. Wojciech przykładem bojownika Chrystusowego*], [Gniezno, 25 IV] 1938, w: *Pisma bł. biskupa Michała Kozala. Nauki formacyjne i przemówienia do alumnów [Pisma 1]*, red. I. Tomczak, K. Rulka, G. Sztandera, Włocławek 2018, s. 414.

⁷² Por. tenże, *Kapłan a lud*, [Gniezno, brak daty], w: *Pisma 1*, s. 143–145.

⁷³ Por. tenże, [*Św. Wojciech przykładem bojownika Chrystusowego*], s. 413–415.

ści, jest wymierzone w niszczenie tej wartości, a także środowisk jej edukacji?

Dlatego w świetle jego nauczania trzeba patrzeć na współczesną pedagogikę laicką, nie zajmującą się patriotyzmem. Przemilczają go przecież wszystkie ideologie totalitarno-liberalne.

Ów faktyczny status rodzi pytanie o jego przyczynę. Odpowiedź odnajdujemy w strukturze samego wychowania patriotycznego, które w swej warstwie zasadniczej jest także wychowaniem chrześcijańskim. Ma przecież charakter wychowania moralnego, ponieważ jego przedmiotem jest między innymi cnota miłości Ojczyzny, utożsamiana z patriotyzmem. Nie dziwi zatem status powyższych ideologii, ponieważ dominuje w nich era postchrześcijańska.

Zatem podjęty artykuł, zwłaszcza w obecnych uwarunkowaniach społeczno-politycznych Polski i Europy, jest w pełni uzasadniony, a nawet konieczny. Współcześnie rodzi się niezbędna konieczność podejmowania go we wszystkich instytucjach wychowania patriotycznego. Zwłaszcza teraz, kiedy patriotyzm stał się przedmiotem wielkich kontrowersji i wyklucza się go poza margines życia narodowego.

Patriotyzm, jak uzasadnia bł. bp Michał Kozal, domaga się wychowywania, i to w duchu wartości tak narodowych, państwowych, jak i chrześcijańskich. Ową obiektywną konieczność uzasadnia niepodważalny fakt, że z natury swojej ów proces wychowuje zawsze ku dobru, jakim jest miłość własnej Ojczyzny. Zatem trzeba je podejmować i zabiegać, aby było realizowane tak w edukacji szkolnej, rodzinnej i medialnej.

Patriotyzm w życiu bł. bp. Michała Kozala zaowocował w pełni w czasie II wojny światowej, gdy w Dachau siebie ofiarował Bogu za Kościół i Ojczyznę. Tę myśl wyjawiał wcześniej ks. Franciszkowi Korszyńskiemu: „Myślę o tym wszystkim w dzień i w nocy. Modlę się... aż oto przyszła mi myśl, która zresztą nieraz kiełkowała w mej duszy, by [...] swoje życie złożyć Panu Bogu w ofierze, ażeby przez to odwrócić klęski od Kościoła i Polski”⁷⁴.

Uczył tak, jak uczył i wychowywał. Jako patriota i wychowawca patriotyzmu, w męczeństwie stał się jego świadkiem i wiarygodnym wzorem.

Bł. bp Michał Kozal czynił tak, jak uczył św. Jan Paweł II, że każdy człowiek, a więc także każdy Polak, powinien odnaleźć i odczytać „w życiu jakieś swoje «Westerplatte»». Jakiś wymiar zadań, które musi podjąć i wypełnić. Jakaś słuszną sprawę, o którą nie można nie walczyć. Jakiś

⁷⁴ F. Korszyński, *Ks. Biskup Michał Kozal*, AtK, 110(1988), z. 1(473), s. 7.

obowiązek, powinność, od której nie można się uchylić. Nie można «zdeztererować»⁷⁵.

STRESZCZENIE

Artykuł opracowano w świetle pism bł. biskupa Michała Kozala. Aktualna sytuacja społeczno-polityczna Polski zainicjowała tematykę patriotyzmu, podejmowaną sto lat temu w nauczaniu Błogosławionego. Było ono także wtedy aktualne i bardzo potrzebne. Bowiem po I wojnie światowej, gdy Polska odzyskała długo oczekiwaną niepodległość, patriotyzm poddawano bardzo ostrej krytyce, a nawet napiętnowaniu. Tak działo się w środowiskach masońsko-lewackich demonstrujących wyraźną niechęć względem tej wartości. W takich to uwarunkowaniach duszpasterzował, jako oddany patriota, ks. M. Kozal. Takie wychowanie otrzymał w domu rodzinnym, dlatego jego postawa patriotyczna była już dynamiczna w młodzieńczym okresie życia. Nic więc dziwnego, że owocowała także w posługiwaniu duszpasterskim, co jest rozpoznawalne na przykładzie podejmowanego nauczania. W jego strukturę wpisały się kazania, przemówienia wygłaszane z okazji różnych rocznic szkolnych i świąt narodowych, jubileuszy, organizacji społeczno-patriotycznych, na powitanie żołnierzy powracających z I wojny światowej, na powitanie prezydenta Ignacego Mościckiego, kazania i konferencje formacyjne do kapłaństwa.

Zatem treść nauczania bł. bp. Michała Kozala wyznaczyła strukturę treściową niniejszego artykułu. Punkt pierwszy koncentruje się wokół pojęcia patriotyzmu i jego elementów konstytutywnych, obecnych w jego przepowiadaniu. Następny podejmuje zagadnienie podstaw patriotyzmu, na których Błogosławiony opierał swoje nauczanie. Ostatni zaś punkt wprowadza w proces wychowania patriotycznego, jaki podejmował w pracy duszpasterskiej.

Patriotyzm w życiu bł. bp. Michała Kozala, jak zaznaczono w zakończeniu, w pełni zaowocował w czasie II wojny światowej, gdy z siebie złożył Bogu całopalną ofiarę za Kościół i Ojczyznę. Uczynił tak, jak uczył i jak wychowywał. Zatem jest dla współczesnych Polaków niekwestionowanym świadkiem patriotyzmu, który identyfikował z miłością do Ojczyzny, za którą, jeśli trzeba, należy oddać nawet własne życie.

Słowa kluczowe: Michał Kozal, patriotyzm, wychowanie patriotyczne, podstawy patriotyzmu, sumienie.

SUMMARY

The article was developed in the light of works of blessed Bp. Michał Kozal. The current socio-political situation of Poland has initiated the topic of patriotism that was undertaken one hundred years ago in the teachings of the Blessed. It was current

⁷⁵ Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, Gdańsk, 12 VI 1987, w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny...Przemówienia, homilie*, Kraków 2006, s. 481.

and very necessary then. After World War I, when Poland regained a long-awaited independence, patriotism was subject to serious criticism or even stigmatisation. It happened in the Masonic and leftist communities which demonstrated the clear dislike of that value. In such conditions fr. M. Kozal was working, as a patriot of the highest order. He received such an education and upbringing in his family home and this was a reason why his patriotic ideals were already quite dynamic in his youth life. No wonder it resulted in his priest's life and what can be found in his teachings. In their structure, sermons, speeches given during various school anniversaries and national holidays, jubilees, in the socio-patriotic organisations, receptions of soldiers coming back from the battlefields of World War I or the president Ignacy Mościcki and in the sermons and a priesthood formation's conferences.

Therefore, the content of teachings of the blessed Bp. Michał Kozal has appointed the content structure of this article. The first paragraph concentrates around the term of patriotism and its constitutive elements which are present in his preachings. The next one takes up the issue of the basis of patriotism on which the Blessed bishop based his teachings. The last paragraph introduces a process of patriotic upbringing that was taken in his pastoral work.

Patriotism in the life of blessed Bp. Michał Kozal, as it is underlined in the ending, gave a full result in World War II when he made a sacrifice of himself to God, as a burnt offering for Church and the homeland. He did as he taught and brought up. So, for contemporary Poles he is an undisputed witness of patriotism which was, by him, identified with love of homeland to die for.

Key words: Michał Kozal, patriotism, patriotic upbringing, basis of patriotism, conscience.

BIBLIOGRAFIA

- Pisma bł. biskupa Michała Kozala. Kazania, nauki pasyjne i rekolekcyjne, przemówienia*, red. I. Tomczak, K. Rulka, G. Sztandera, Włocławek 2019:
[*V niedziela po Trzech Królach*]. *Czym papieżstwo dla świata – w II rocznicę koronacji Piusa XI*, [Bydgoszcz], 10 II [19]24, s. 471–475.
[*XVI niedziela po Zielonych Świątkach*]. [*O godności kobiety*], Bydgoszcz, 9 IX 1923], s. 520–526.
15-lecie Sodalicji [w Inowrocławiu], Inowrocław, [3 VI] 1936, s. 945–948.
Kazanie wygłoszone na 25-lecie Sodalicji Mariańskiej w Gnieźnie [O sumieniu], [Gniezno, brak daty], s. 877–882.
Kazanie wygłoszone na uroczystym nabożeństwie z okazji stulecia założenia Państwowego Gimnazjum im. ks. Hugona Kołłątaja w Krotoszynie, [Krotoszyn, 25 XI 1936], s. 851–855.
Kazanie wygłoszone w kościele farnym w Bydgoszczy z okazji przybycia J.E. Ks. Arcyb. Dr. Hlonda, [Bydgoszcz, 5 III 1927], s. 830–836.
Mowa przy zawiązaniu Ligi Katolickiej w Krostkowie, [Krostkowo, 24 X 1920], s. 894–897.

- Na 3 maja* [1], [Pobiedziska, 3 V 1919–1920], s. 887–890.
- Na 3 maja* [2], [Krostkowo, 3 V] 1921, Sierniczek, [3 V 19]27, s. 913–917.
- Na 3 maja* [3]. Wykład wygłoszony w Białosłiwu, 1V [19]22], s. 917–921.
- Na 4 I* [19]21 z okazji powstania w Białosłiwu, [Krostkowo, 4 I 1921], s. 901–903.
- Na 50-letni jubileusz „Sokoła” w Gnieźnie*, [Gniezno, 6VI] 1937, s. 855–860.
- Na dziesięciolecie Sodalicji Mariańskiej w Trzemesznie*, [Trzemeszno, 3 V 1939], s. 872–877.
- Na II niedzielę po Trzech Królach*, [Szczęśliwe małżeństwo], s. 85–90.
- Na III [niedzielę] Adwentu. O pijaństwie*, [Krostkowo], 17 XII [19]22, s. 21–25.
- Na IV [niedzielę] po [Zielonych] Świątkach. O obowiązkach*, [Bydgoszcz, brak daty], s. 517–520.
- [*Na Ofiarowanie Pańskie*]. Kazanie o abstynencji, [Gniezno, 2 II 1937], s. 90–96.
- Na powitanie [pielgrzymów do grobu św. Wojciecha]*, [Gniezno, 26 IV 1936], s. 941–944.
- [*Na uroczystą Komunię świętą Towarzystwa robotniczego*], [Krostkowo, 1921], s. 910–913.
- Na uroczystość Rodziny Świętej. [Posłannictwo rodziny chrześcijańskiej]*, Żegiestów, napisałem 7 I [19]33 od 10.15–12.25, s. 81–85.
- Na Septuagesimę. [Praca]*, [Pobiedziska, 1919], s. 96–101.
- Polskę uratuje małżeństwo katolickie*, Gniezno, [przed 16 II 1928], s. 635–640.
- Poświęcenie szkoły w Dębówku [Nowym]*, Dębówko Nowe, 15 II 1921], s. 907–908.
- [*Powitanie gości na przedstawieniu o powstaniu styczniowym*], [Pobiedziska, I 1920], s. 891–894.
- [*Powitanie prezydenta I. Mościckiego w Bydgoszczy*], [Bydgoszcz, 31 VII 1927], s. 929–934.
- Powitanie żołnierzy, którzy z wojny wrócili*, [Pobiedziska], 1 I [19]19], s. 883–887.
- Przemówienie na wiecu w Białosłiwu. W sprawie Ligi Katolickiej*, [Białosłiwie, 5 XII 1920], s. 897–901.
- Przemówienie z okazji uroczystości szkolnej na „Górny Śląsk”*, [Krostkowo, 1 III 1921], s. 908–910.
- Przywitanie żołnierzy w Krostkowie*, [Krostkowo, 30 I 1921], s. 903–906.
- Słowo wstępne na akademii ku czci ks. Piotra Skargi*, [Gniezno, 15 XII 1936], s. 948–950.
- Z okazji dziesięciolecia istnienia Polski*, [Brak miejsca, 11 XI 1928], s. 934–938.
- Pisma bł. biskupa Michała Kozala. Nauki formacyjne i przemówienia do alumnów*, red. I. Tomczak, K. Rulka, G. Sztandera, Włocławek 2018:
- Kapłan a lud*, [Gniezno, brak daty], s. 143–145.
- [*Św. Wojciech przykładem bojownika Chrystusowego*], [Gniezno, 25 IV] 1938, s. 413–415.
- Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, Gdańsk, 12 VI 1987, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homlie*, Kraków 2006, s. 476–484.
- Korszyński F., *Ks. Biskup Michał Kozal*, AtK, 110(1988), z. 1(473), s. 3–17.